

ТЕКСТОВЕ ЗА

КОМУНИЗМА В БЪЛГАРИЯ

Кристофер Неринг

Сътрудничеството на българската Държавна сигурност с Министерството за държавна сигурност на ГДР ¹

1. Изходна ситуация след Втората световна война

Началото на отношенията между службите за държавна сигурност на Народна Република България (НРБ) и ГДР непосредствено след Втората световна война се свързва с началото на официалните дипломатически отношения между двете страни. При това и двете страни са подчинени на политическата принуда на съветското влияние. Особено ясно това проличава в признаването на двете държави и поставянето на началото на дипломатически отношения между НРБ и ГДР. За разлика от това началото на официални дипломатически отношения с Федерална Република Германия се поставя много по-късно, през 1974 г., след периода на разведряване,

свързан с «новата източна политика». Хегемонистичното влияние на СССР в тези две страни от Източния блок насочва фокуса на вниманието на службите за държавна сигурност върху огромното вътрешно преустройство по сталински модел. За тази ранна фаза не са доказани контакти между германското Министерство за държавна сигурност (МДС) и българската Държавна сигурност (ДС).

2. Сближаване през 50-те години

Началото на разширяване на контактите между службите за сигурност от Източния блок се слага с организираната от КГБ първа многостранна конференция на службите за държавна сигурност от Източния блок през 1955 г. в Букурещ.² Вероятно по време на

тази конференция е сключено първото споразумение между МДС и ДС за обмен на разузнавателни данни. В резултат всеки месец се обменят тайни доклади на чуждото разузнаване, като българската страна изпраща най-често информация за Гърция и Турция, а МДС за Западна Германия. Този обмен на информация в различните сектори на дейност се поддържа до падането на комунизма и закриването на МДС през 1989 г. По-големи съвместни операции на двете разузнавания не са доказани за този период, тъй като страните, за които се събират разузнавателни данни (Западна Германия от една страна и Гърция и Турция от друга страна) са твърде отдалечени едни от други.

Конкретни операции на тайните служби са провеждани обаче от оперативната група на ДС в Източен Берлин съвместно с МДС. Тези операции са били насочени към т. нар. български емигранти, основно в Западен Берлин. Произходът на тази оперативна група е забулен в неизвестност. Може обаче да се предполага, че тя е създадена скоро след създаването на ДС и е работила в помещенията на посолството. Към нейните задачи спадат сигурността на посолството и неговия персонал, което включва и следене на дипломатите и техните политически нагласи. Най-важната цел през 50-те години е била обаче следенето на установилите се основно през 30-те и 40-те години в Берлин българи. Тъй като повечето от тях след 1949 г. са живели в Западен Берлин, българската Държавна сигурност е била заинтересувана да установи дали те представляват опасност за младата комунистическа власт в България. Броят на съмнителните лица е бил под 100. За обобщаване на събраната за тях информация с цел „да се помогне на органите на братс-

ката страна“ през юли 1955 г. МДС прехвърля подсектора „България“ към сектор „Балкански полуостров“, където се събират данни за емигрантските групи от различни балкански държави.³ За „по-добра и по-успешна обработка на горепосочените обекти“ е трябвало да бъдат регистрирани следните български емигрантски организации и наличните за тях данни: Българско национално движение, Български национален фронт, Български национален комитет и българската военна рота към армията на САЩ. По-голямата част от данните за членовете на тези организации са предадени от ДС на МДС. По собствени данни дейността на МДС е била относително слаба и се е ограничавала върху местопребиваването и личните контакти на обработваните лица. Единственият отбелязан в преписките конкретен случай е този с Иван Добрилов, председател на Българското национално движение, който живее от 1938 г. на територията на Западен Берлин. При множеството консултации на МДС с ръководителя на българската оперативна група са обсъждани мерки за наблюдение на контактите и действията на Добрилов, като особено се отличава единственият споменат таен сътрудник на МДС „агент Петров“. Няма други данни за съвместни мерки между ДС и МДС, насочени към българските емигранти. Обработваните лица „от 1962 г. не представляват вече оперативен интерес“ и също от 1962 г. вече не постъпват данни от братската българска служба. Следователно в случая не може да се говори за активно партньорство, за разлика от румънската Секуритате, с която Щази провежда през 50-те и 60-те години отвличания на румънски емигранти.⁴

Присъствието на МДС в България през 50-те години се ограничава до официални приятелски посещения на министъра, ваканционни пътувания и скрито наблюдение на конкретни делегации и групи.

Тази картина обаче скоро се променя. Причината следва да се търси в зараждащия се и в ГДР масов туризъм, за който България със своите привлекателни планини и черноморски плажове се превръща в една от основните дестинации.⁵

3. „Удължената стена“ насърчава сътрудничеството. Сътрудничеството през 60-те години⁶

Изграждането на Берлинската стена на 13 август 1961 г. е събитие от решаващо значение и по отношение на сътрудничеството между МДС и ДС. Още през лятото на 1962 г. се отбелязва огромно нарастване на успешни и неуспешни опити за бягство на граждани на ГДР през българската граница към Гърция и Турция. От този момент нататък «удължената стена»⁷ вече минава и през България. Следва да се отбележи, че бягството на туристи от ГДР, които силно са подценявали сигурността на българските граници, е имало по-малко значение за ДС и българските гранични войски, отколкото за МДС. «Стената» на българската граница съществува още от 1953 г., когато със заповед на министъра на вътрешните работи се разрешава стрелба при опит за бягство. Тази заповед действа до 90-те години и струва живота на най-малко 339 души, сред които поне 20 граждани на ГДР.⁸ Освен това стотици българи и граждани на ГДР са били ранени, заловени и изтезавани при опита да прекосят западната граница и са били държани години наред в затвора за „бягство от Републиката“ или „дър-

жавна измяна“. За тази цел е разработена перфидна система от доносници в туристическите и граничните райони и са били създадени гранични полоси със сигнални ограждения и плътна охрана от граничари. Приносът на Щази се изразява в изпращането на оперативна група, която първоначално е работила само сезонно в черноморските градове Варна, по-късно в Бургас и през цялата година в София.⁹ Тази група създава плътна мрежа от нещатни сътрудници, които под прикритието на туристи („нещатни сътрудници-туристи“) е трябвало да донасят за граждани, които имат намерения за бягство. Групи за наблюдение са действали по къмпингите. За подобряване на сътрудничеството са провеждани ежегодни мерки за съгласуване на дейността на компетентните отдели. Както в други страни МДС изнася кабинни за паспортна проверка на ГДР в България, за да бъдат оборудвани братските страни с еднаква техника. Мерките са имали успех, защото през 70-те и 80-те години случаите на бягство през границата силно намаляват. Този успех обаче е бил относителен, защото да се спре «гласуването с крака» не е било във възможностите нито на МДС, нито на ДС. В България е регистриран най-голям брой опити за бягство извън територията на ГДР. За това спомага възможността за установяване на контакти между източно-и западногерманци по курортите, което води до възникване на различни форми за подпомагане на бягство. Тези срещи са трън в очите и на МДС, и на ДС. Всяка година Щази информира българските си колеги за западногермански помагачи за бягство (на жаргона на МДС „банди от каналджии“). Общите действия срещу тях стигат до наблюдение на определени лица далеч извън територията на България.

В отношението към заловени помагачи за бягство има разлики между ГДР и България, най-вече поради обстоятелството, че софийските следствени органи до 70-те години не следват една и съща линия. Понякога западногермански помагачи са били задържани и са им налагани наказания лишаване от свобода в България, в други случаи те са били разпитвани и след това освобождавани. Желанието на Източен Берлин обаче е било насочено най-малкото към право на предварителен разпит и дори предаване на съответните лица на ГДР. Едва в средата на 70-те години София успява най-накрая да внесе официален дипломатически протест срещу „помощта“ на посолството на Западна Германия за лица, осъществяващи бягство, и техните помагачи. Като ответна реакция Министерството на външните работи на ФРГ издава официално предупреждение, според което подпомагането при бягство и в България се наказва с лишаване от свобода. Подобно на политическите затворници в ГДР, и в България заловените помагачи за бягство се използват като средство за натиск при дипломатическите преговори между Бон и София.

Двигател на интензивното сътрудничество на МДС с българските му колеги е съвместната дейност във връзка с избягалите от ГДР лица. Цитира се експлицитно добрият опит при сътрудничеството в тази област, когато става дума за сътрудничество в други области.

4. Идеологическият враг през 70-те години

През 70-те години се появи една от химерите, която в крайна сметка доведе до гибелта на комунистическите служби за сигурност. Според тяхната концепция като „деца на студената

война“ от сталинистки тип, КГБ, МДС и ДС тълкуват политиката на разведряване и „политическото размразяване“ като нов опит за „политическа и идеологическа диверсия“ на Запада. Зад реториката за мир и сближаване те винаги виждат нови действия за идеологическо разлагане на социалистическата общност. Така именно през „дългия период на 70-те години“ след Пражката пролет службите за държавна сигурност са се занимавали с дисиденти, най-известните от които са Солженицин, Ролф Бирман или Георги Марков. Въпреки че репресивният апарат е реагирал по най-различни начини и не се е спирал пред нищо, не е била следвана обща линия. Това се отнася и за сътрудничеството на МДС с ДС. Най-късно от 1968 г. т. нар. „политическа и идеологическа диверсия“ става постоянна тема при обмена на опит между другарите. Не може обаче да се говори за единен оперативен подход или забележителен успех. Ако сътрудничеството между МДС и румънската Секуритате при отвличането на емигранти от опозицията в Германия е имало възпиращо действие спрямо румънските емигранти¹⁰, не може да се твърди същото за (малкото) политически активни български емигранти през 70-те години. Такъв е случаят с отвличането на Венцислав Косовски, брат на политическия емигрант Радослав Косовски, който е бил подмамен през 1975 г. да отиде в Източен Берлин, където Щази го задържа по молба на ДС и го връща незабавно в София.¹¹ Въпреки трагичните обстоятелства този инцидент не оказва значимо въздействие върху (и без това слабата) българска опозиция.

Борбата срещу „идеологическата диверсия“ се превръща в „Raison d'être“ за службите за държавна сигурност. Силно увеличаване на персонала и

все по-перфидни методи и техники на следене са резултатът от това и той се проявява в отношенията между МДС и ДС. От друга страна тайните служби разширяват сътрудничеството помежду си и на 28.11.1974 г. между МДС и ДС се сключва Договор за сътрудничество между двете министерства, който е бил в сила до края на съществуването на ГДР. Целта на този договор е „повишаване на ефективността на съвместните операции за разкриване и осуетяване на вражески планове на противника и създаване на условия за по-целенасочено използване на всички сили и средства в борбата срещу подривната дейност на тайните служби и центровете за идеологическа диверсия“¹².

„Разобличаването“ на „идеологическата диверсия“ на Запада в хода на подписването на Заключителния акт от Хелзинки през 1975 г. се превръща в задача с нарастващо значение за разузнавателните служби от Източния блок. Работните планове на МДС и ДС доказват, че най-късно от 1966/67 г. се планират и провеждат съвместни „активни мероприятия“. Те често представляват акции за дезинформация, подаване на грешна информация и пропаганда, в които се влагат много ресурси и които служат за оказване на „меко влияние“ върху общественото мнение.¹³

Особен неприятен пример за сътрудничеството между МДС и ДС е случаят Петър Семерджиев.¹⁴ Семерджиев, станал жертва на сталинските чистки кандидат за членство в ЦК на БКП, след емиграцията си се превръща в един от най-известните и най-активните български дисиденти. По радио «Свободна Европа» той разпространява новини, които са непоносими нападки за българските комунисти,

още повече, че често са насочени срещу Тодор Живков. Заедно с другия изявен дисидент Георги Марков той е искал дори да издаде биография на генералния секретар на БКП и държавен глава, която се отличава от официалните версии. По тази причина Семерджиев е сполетян от същата съдба като убития през 1978 г. от ДС в Лондон Георги Марков. Само доброто му прикритие като емигрант в Ерусалим и личната му предпазливост осуетяват плановете на ДС да бъде ликвидиран. Прибягва се към друго средство – дискредитиране сред дисидентите. За целта ДС отправя питане към МДС дали е възможно да подправи документ, с който да се удостовери, че Семерджиев е бил агент на Гестапо, СС или друга нацистка организация по време на престоя му в лагер през 40-те години. Както се доказва от случая с федералния президент Любке, подправените документи за удостоверяване на нацистко минало са били специалитет на МДС.¹⁵ Специалистите от МДС успяват да изготвят фалшиво писмо на Главната служба за сигурност на Райха, в което се съобщава за агент на ползващата се с лоша слава българска тайна полиция на име Петър Семерджиев, който е готов не само да сътрудничи на Гестапо, но и чрез подаваната от него информация сам е участвал в издирването и ликвидирането на евреи. Особено злонамерено е твърдението, че Семерджиев по указание на тайната полиция се е сблизил с (бъдещата) си съпруга, за да спечели доверието на еврейските среди. Съдържанието на документа е изготвено от българските другари, а за формата се е погрижило МДС. Документът е публикуван заедно с вражеска статия във френския ежедневник Монд през лятото на 1976 г., като досега не е ясно коя служба е имала там свои агенти. Очакваната

реакция обаче не настъпва – нито официалните израелски органи, нито сподвижниците на Семерджиев се дистанцират от него. Все пак тази мярка показва значението на «политическата и идеологическата диверсия» и дисидентите за службите за държавна сигурност и какви размери може да достигне тяхното сътрудничество при борбата срещу тях.

В случая Семерджиев смайваща и объркваща е също очевидната безскрупулност на службите за държавна сигурност в стремежа им да представят един човек, който е станал жертва и е бил в лагер, като престъпник и съучастник на нацистите. Други примери от 70-те години показват, че Щази е проявявала склонност към насърчаване на десния радикализъм и ксенофобията в полза на своите интереси. Тя не се е спирала и пред идеята за разпространение на листовки с ксенофобско съдържание, както показва операция „AM Rigas“ от 1974 г.¹⁶ За да създават от една страна работа на тайните служби на ФРГ и от друга страна да сеят дипломатически раздори между ФРГ и южните страничленки на НАТО Гърция и Турция, МДС и ДС замислят следната акция: МДС съставя ксенофобски призив от страна на германската дясноекстремистка партия Германски народен съюз (DVU) срещу гастарбайтери в Германия, идващи от горепосочените страни. МДС копира агресивния стил на Германския народен съюз учудващо добре.¹⁷ Според очакванията призивът води до съдебен процес срещу Германския народен съюз и неговия председател Фрей, които от своя страна също започват производство срещу неизвестен извършител. Тъй като през 1974 г. освен дейността на германските съдилища не идва никаква официална реакция от Мароко,

Гърция, Турция, Италия и Югославия – родните страни на гастарбайтерите – ДС продължава да разпространява листовките там.

През 70-те години се стига до един по-голям конфликт между МДС и ДС. Конфликтът е по повод задържането на германския ляв терорист Тил Майер и неговите сподвижници от „Движение 2 юли“ през лятото на 1978 г. на брега на Черно море от Федералната криминална служба (ВКА).¹⁸ Шефът на МДС Ерих Милке е изключително раздразнен от самостоятелната акция на българските си колеги, които са разрешили изпълнението на неотложно искане от страна на ФРГ и не само са пуснали Федералната криминална служба в страната, но и са помогнали при задържането на лицата. МДС, което поддържа прекрасни отношения с левите екстремисти в Западна Германия, е било уведомено от братската българска служба едва впоследствие и то по негово запитване. Съдействието на Федералната криминална служба е оказано с цел получаване на подкрепа от Министерството на вътрешните работи на ФРГ, най-вече за техническото оборудване на българските служители, издирващи наркотици, но е било също и знак за официалното дипломатическо сближаване между България и ФРГ. Милке, подобно на чешкия си колега, се чувства отритнат от българите, но това не води до трайно влошаване на отношенията между МДС и ДС.

5. Краят наближава. Икономиката и опозицията – основни теми през 80-те години

Комунистическата държава разширява дейността на своите служби за сигурност толкова повече, колкото по-ясно проличават проблемите в икономиката

и обществото и. Съгласно господстващата теория проблемите на народното стопанство не се дължат на слабостите на плановата икономика, а на саботаж и шпионаж на западни агенти и опозиционери. Тъй като „укрепването на националната икономика“ е било национален приоритет, сътрудничеството между МДС и ДС в тази област започва едва в края на 70-те години. Причината е, че „класовият враг в Западна Германия“ се превръща в един от най-значимите търговски партньори за Източния блок и в частност за България. Присъствието на изложителите от Западна Германия на Пловдивския панаир надминава дори това на Съветския съюз. Тези контакти са били изрично насърчавани от правителствените среди, за да се спре постоянната заплаха от икономически срив на комунистическата държава. За службите за държавна сигурност обаче всеки контакт с чужбина означава потенциален риск за сигурността, всеки западногермански търговски представител може да се окаже агент на контраразузнаването и всяка командировка в капиталистическа страна предлага възможност за бягство. Често ръководни служители, учени и директори на „народни предприятия“ или изследователски звена години наред са били наблюдавани и възпрепятствани от службите. Това е видно от проведената от МДС и ДС съвместна операция „Алигатор“ срещу директора на Института за фотографски науки към Българската академия на науките.¹⁹ Тази операция е водена за период от най-малко шест години в над четири страни (България, ГДР, ФРГ и САЩ), без да се намерят доказателства за шпионска дейност. Подозрението на службите е събудено от контактите на директора със западногермански и американски концерни от фотографския бранш. Доказателства

за предаване на секретна научна респ. икономическа информация не са намерени. Става ясно обаче едно – колкото по-зле функционира икономиката, толкова по-голяма става параноята на Държавна сигурност. Това става повод за нея да се намесва още по-дълбоко в икономиката, да задущава импулсите за иновации и търговските контакти с чужбина, което още повече влошава и без това жалката икономическа ситуация.

По подобен начин се поставя дилемата и при разузнавателната дейност в чужбина. Принципно всички експерти в областта на тайните служби са единни, че при икономическия и промишления шпионаж²⁰ източните тайни служби начело с КГБ, МДС и ДС са били изключително успешни. Причина за това са отворените общества на Запад, които улесняват проникването на източни агенти в тях. При оценката на икономическия шпионаж обаче мненията силно се различават. Известно е, че „плячката“ на службите е огромна, но дори и тя не достига за неутрализиране на икономическото ембарго на Запада в сферата на високите технологии. Същевременно чрез този „безплатен внос“ по-скоро се вреди, отколкото се помага на новаторския потенциал и производствените възможности на собствената икономика. Някои изследователи дори твърдят, че изостаналите държавни предприятия и изследователски звена изобщо не са могли да използват откритите технологии на Запада. Така например ръководителят на българското разузнаване Владо Тодоров отправя през 1988 г. запитване до ръководителя на отдел „Разузнаване“ към МДС Вернер Гросман дали може да достави пълна технологична документация за автоматични телефонни централи, базирани на системата на аме-

риканската фирма AT & T.²¹ В рамките на програмата за развитие на държавите от Източния блок до 2000 г. България е поела в сферата на телекомуникациите задачата да разработи такава система. Тази задача обаче не е изпълнена от напълно сриналата се икономика. Затова на разузнавачите в чужбина се възлага задачата да набавят необходимата документация, но изглежда, че и тук не е постигнат напредък. Отново България не може да спазва задълженията си, най-вече към СССР, поради което МДС трябва да помогне. Най-късно от 70-те години е било прието между компетентните отдели на разузнавателните служби да се разменят списъци в областта на техниката, електромеханиката или химията, така че между министерствата е процъфтявала оживена търговия в сянка. Разбира се, за предпочитане са пълни указания за производство и техническа документация, които да дадат възможност за копиране на западните постижения. Но по твърдения на службите е обменяна най-често непълна документация. Особено важната техническа информация, която засяга например цялата сфера на военните технологии, и без това отива първо в Москва и след това се предоставя на „малките служби от братските страни“. Затова не е изненадващо, че с всяка икономическа криза в Източния блок нарастват щатните бройки в отделите за промишлен и икономически шпионаж.

По подобен начин стоят нещата при все повече засилващата се през 80-те години опозиция. Без значение дали става дума за Солидарност, църквата, екологичните движения или алтернативната младежка култура – всички тези проблеми, свързани с „дисидентите“ са обсъждани на най-високо министерско равнище между Ерих Милке

и Димитър Стоянов. В борбата срещу опозицията между София и Берлин се обменят все повече информация, резултати от проучвания на лица или от практиката. МДС започва „акция Балкани“ като реакция на серията атентати в България през 1984/85 г.²² Както от Щази, така и от ДС обвиненията за атентатите се хвърлят върху действащото от Париж „Българско освободително движение“. Започват нови съвместни действия срещу опозицията в чужбина. Изготвят се списъци на всички българи в ГДР и във ФРГ, всеки от тях се проверява за принадлежност към опозицията. Мобилизират се всички нещатни сътрудници. Технически експерти на МДС отиват в София, за да изследват местопребстванията. Заподозрените извършители на атентатите, които принадлежат към турското малцинство в България и желаят по този начин да протестират срещу засиленото българизиране на техния етнос от българските власти („възродителен процес“), са установени от ДС в България. Обменът на опит за „защита срещу тероризма“ получава мощен тласък благодарение на сътрудничеството и се институционализира като част от постоянния обмен на практически опит между МДС и ДС.

Един до днес обсъждан екстремнен случай представлява атентатът срещу папа Йоан Павел II, извършен от Мехмет Али Акджа и свързаната с него т. нар. „българска следа“. През 90-те години и около 2000 г. почти не минава година, в която да не се публикуват материали в пресата за нови досиета на МДС, които разкриват подробности за атентата в един или друг аспект. Действителните проучвания към момента обаче показват, че не може засега да се докаже със сигурност подбудителство спрямо Акджа от страна на МДС или ДС. Отделът за де-

з информация на българското разузнаване след атентата се обръща за помощ към колегите от МДС, за да действат заедно срещу „антибългарската кампания“ в медиите. В множество съвместно планирани и проведени операции се прави опит чрез публикации да се разпространяват подозрения за наличие на „българска следа“ и да се разпространява вместо това тезата, че ЦРУ е поръчало убийството на папата, за да бъде хвърлена вината върху КГБ.²³ След съдебното дело разследващи комисии често посещават Берлин и София, без на обществеността да бъдат представени нови доказателства в подкрепа на тази или онази теза.

6. Агенти и щатни сътрудници

Дейността на комунистическите служби за държавна сигурност е силно персонализирана. Тя се концентрира основно върху контрола на инакомислещите, което налага необходимостта от поддържане на огромен апарат от щатни и нещатни сътрудници. В края на 1989/90 г. МДС е имало 91.015 щатни и около 180.000 нещатни сътрудници – най-голям брой в целия Източен блок.²⁴ За България не са публикувани надеждни цифрови данни; при проучванията на автора за 1978/79 г. бяха намерени данни за около 43.000 служители на МВР²⁵, от които повече от половината са работили в Народна милиция и пожарната охрана, а не в службите за сигурност. Броят на агентите и нещатните сътрудници е бил и продължава до днес да бъде тайна, забулена в множество слухове, преувеличения и подценявания. Проверката на документацията показва цифра от около 36 000 агенти и около 25 000 т. нар. „доверени лица“ през юли 1986 г. (без агентите на външното разузнаване).²⁶

В сътрудничеството между МДС и ДС агентите и тяхното вербуване, разкриване и/или използване играят голяма роля. Българското външно разузнаване непрекъснато отправя запитвания дали МДС може да му осигури контакти с лица от турските и гръцките емигрантски среди в Западна Германия. С нарастващата трудова миграция от периода на „икономическото чудо“ тези лица стават все по-интересни за българското разузнаване, което фокусира дейността си върху съседните държави Гърция и Турция. Тъй като според собствените му твърдения МДС не работи в тази насока почти до края на 70-те години, сътрудничеството в тази област е изключително слабо. След установяването на дипломатическите отношения между България и Федерална Република Германия МДС споделя своя опит при инфилтрирането на западногермански организации и фирми и със своите български другари. В началото на 70-те години българското разузнаване успява да постигне голям успех. Съществувал е контакт, вероятно в Социалистическия интернационал, чрез който документи могат да бъдат предавани лично на федералния канцлер Вили Бранд. В специално споразумение МДС и ДС се договарят в бъдеще да споделят този канал.²⁷

В замяна на МДС се предоставя почти пълна свобода при вербуването на граждани на ФРГ по летните курорти в България. Всяко лято сътрудници на различните служби, най-вече на външното разузнаване и контраразузнаването, претърсват българските курорти за подходящи кандидати. След откриването на посолството на ФРГ в София през 1974/75 г. съгласувано с българското контраразузнаване се разработват специални мерки за инфилтриране на западно-и източногер-

мански агенти като служители на посолството, най-вече като секретарки и кореспонденти за чужди езици. Тези мерки са отчасти успешни.²⁸ Българското разузнаване успява дори да вербува съпругата на висш западногермански дипломат в София, което е съобщено на другарите в Източен Берлин.²⁹

Освен това България се използва като сигурна база за обучение на агенти както на КГБ, така и на МДС. Поради относителната отдалеченост на България и малкия брой чужденци в нея, като се изключат посетителите на летните курорти, страната е много подходяща за тази цел. В края на 60-те и през 70-те години шефът на Главно управление „Разузнаване“ Маркус Волф е посетил най-малко два пъти България, за да се срещне с високопоставени агенти от „оперативния сектор“. При операции от този вид българските домакини не щадят средства и усилия за осигуряване на физически и душевен комфорт на агентите и техните водачи. Хиляди марки са похарчени за престой, екскурзии, алкохол и храна.

Най-късно през 80-те години МДС започва да изпраща кандидати за агенти, които е трябвало да бъдат подготвени за „работа във вражеската чужбина“ в България, обикновено за три седмици.³⁰ Там те са следени на всяка крачка от ДС. Целта е да се установи дали агентите пред познати хора или под влиянието на алкохол се разкриват сами или имат отклонения в поведението. Най-важната задача в обучението се състои в задържане и разпит от българските органи за сигурност. Следи се дали и как агентите се придържат към „легендата“ си или при оказан натиск признават самоличността си. Подобни мерки изглежда са би-

ли съвсем нормални при сътрудничеството между тайните служби по време на Студената война, като правят впечатление огромните инвестиции на ресурси в обучението.

При щатните сътрудници в МДС се наблюдават две типични особености. Първо, висока степен на приемственост при сътрудниците, в чийто ресор е включена България. Тази приемственост е била значително по-голяма, отколкото при техните български колеги, в чийто ресор попада Германия.³¹ Тук спада между другото целият ръководен елит на министерството около Милке, Волф и техните заместници. Под ръководното ниво се спазва до голяма степен персонална приемственост, например при определяне на състава на оперативната група «България» в МДС, който години наред остава непроменен.³² Други отделения, които сътрудничат особено тясно с българската ДС, изпращат от началото на сътрудничеството в края на 60-те години почти винаги едни и същи лица. Някои от тях са били наградени с ордени от Политбюро на БКП за заслуги в сътрудничеството между МДС и ДС. Тази практика е еднаква и за двете страни, защото и МДС отличава сътрудници на ДС, най-вече за заслуги при предотвратяване на „бягство от Републиката“. С това се свързва и втората особеност, а именно привлекателността на България като място за работа и като партньор за сътрудничество. Отличията и свързаните с тях парични и предметни награди са били част от ритуала в отношенията между службите за сигурност. Освен това България „винаги си е струвала посещението“ за другарите от МДС, тъй като страната е едно от най-привлекателните места за почивка в Източния блок. Както се вижда от програмите на работните посещения,

не повече от пет часа са били отделяни за работа, а останалата част от програмата е била запълнена с много свободно време. Освен това МДС сътрудничи с ДС при ежегодния обмен на летовници. Тези отпуски не са били за ръководните другари време само за почивка, но и за неформални срещи с цел поддържане на контакти, при които българското гостоприемство служи като «мека дипломация».

7. КГБ и „братските служби“

Както в ГДР, така и в България след края на Втората световна война започва изграждането на полицейските служби със специални функции по модела на НКВД-КГБ. Това обяснява голямото сходство на структурите и задачите на службите в отделните страни от Източния блок. Определящо влияние, особено в първите години, са имали командированите от КГБ „експерти“, които следят за изграждането на службите по съветски модел и играят водеща роля при „чистките“ в края на 40-те и началото на 50-те години.³³ Макар и в края на 50-те години службите да са получили самостоятелност, съветските експерти, които по всяко време са могли да поемат изпълнението на определени операции, остават до падането на комунизма.

Наред с експертите от КГБ в централата и различните отдели КГБ изгражда в Берлин-Карлсхорст своята най-западна централа, достъпът до която е ограничен дори за високопоставени офицери от МДС. В съветското посолство в София също е изградена организационно обособена от експертите «централа» на КГБ, но с по-нисък статут от този на централата в столицата на ГДР. По силата на своето разположение Берлин става „столицата на

шпионажа по време на Студената война»³⁴.

КГБ влияе по различни начини върху сътрудничеството на МДС с ДС. Дори началото на отношенията между МДС и ДС през 50-те години е резултат от процесите, с които Москва предоставя суверенитет на своите сателити, поне формално. Инициативата за многостранни конференции на тайните служби също е на Москва. Предимно през 70-те и 80-те години е трябвало по този начин да се постигне „интернационализиране“ на проблемите и по-ефективна борба с тях. Ръководна роля по време на конференциите играе КГБ.

Както показват документи от София, цялата военна област например, без значение дали военен шпионаж, отбрана или военни технологии, е изведена извън сътрудничеството между МДС и ДС. Причината е, че двете страни установяват, че «и без това всяка информация от военен характер се изпраща както досега директно в Москва»³⁵. Същото се отнася и за множеството прониквания на ДС в посолството на ФРГ и откраднатата от там информация, която още на следващия ден се изпраща на председателя на КГБ.³⁶

За външното разузнаване може да се каже, че всяка служба от Източния блок получава основно регионални правомощия и задачи. Външното разузнаване на МДС се концентрира върху Федерална Република Германия и помага в това отношение на своите «тайни братя», при което е ясно, че МДС в случая играе водеща роля. Това се търпи и от КГБ, тъй като нито една друга източноевропейска служба не би могла да действа толкова успешно в Западна Германия. ДС се концентрира предимно върху южния

фланг на НАТО Гърция и Турция и донякъде върху Югославия, която не е част от Източния блок.

По-слабо отколкото при разузнаването и контраразузнаването е влиянието на КГБ при следенето и тормоза върху населението. Тук експертите се въздържат и не се стремят особено да упражняват влиянието на Москва на място. Зад реториката за «интернационализъм» и «всестранна братска помощ за братските чекистки органи» често стоят национални, най-вече съветски интереси. По-малките служби за сигурност е трябвало да им се подчиняват, като в отделни случаи са правили опити да наложат «привилегиите» и собствените си интереси.

Съпоставката между работните планове на ДС и КГБ от една страна и ДС и МДС от друга страна показва, че КГБ очертава рамката за сътрудничеството между по-малките служби за сигурност. Целта е да бъде укрепена съветската позиция в световната политика.

8. Обобщение

Отношенията между българските и източногерманските служби за сигурност са белязани от високо ниво на обмен и сътрудничество. Изграждането на Берлинската стена през 1961 г. може да се смята за тяхно начало. Оттогава интересът на МДС за тясно и плодотворно сътрудничество с българските „братски служби“ непрекъснато нараства. Следенето на летовници от ГДР и предотвратяването на опити за бягство са най-важният аспект от отношенията между службите до 1989 г. Като се съди по броя на съвместно планираните и проведени операции, през 60-те и 70-те години сътрудничеството между двете служби е било най-силно. През следващите години други отдели могат да се позо-

вават експлицитно на доброто сътрудничество при предотвратяване опитите за бягство и външното разузнаване. През 70-те и 80-те години важно място заема сътрудничеството в областта на икономиката, т. нар. „оперативно-технически сектор“ и промишления и научен шпионаж. Проблемът с международния тероризъм занимава и комунистическите тайни служби. Под прикритието на борбата срещу тероризма са били следени и шпионирани политическите емигранти и техните организации. При това МДС помага основно на ДС чрез предоставяне на информация за български емигранти в Западна Германия. Макар и външно не особено забележим, обменът на информация е надежден критерий, който показва изключително доброто сътрудничество между двете служби. Потокът на информация между София и Източен Берлин е изключително интензивен. ОТ почти всеки ден постъпващите запитвания за конкретни лица, които са повод за интензивно проучване след това, проличава готовността на двете служби за сътрудничество. По отправено искане биват следени лица от едната страна в полза на другата страна, често с много голям разход на материални ресурси и персонал. По искане са били извършвани и задържания на лица. В съвместната агуентурна работа почти не възникват конфликти, каналите и агентите се ползват от двете страни. Доколкото се спазват «привилегиите» на другия, конфликти няма. Обменът на информация между разузнавателните служби се извършва няколко пъти в месеца, като качеството на външнopolитическата информация често не надминава това на западните ежедневници. Докладите на българското външно разузнаване години наред са единственият източник на МДС за Гърция и Турция. Силно изразеното

разпределение на работата при съвместните „активни мероприятия“ на двете разузнавания свидетелства за висока степен на сътрудничество. Това сътрудничество между МДС и ДС може да се постави на второ място след сътрудничеството на всяка една от двете служби с КГБ. Само веднъж е отбелязана липса на съгласуване, когато през лятото на 1978 г. българската Държавна сигурност заедно с Федералната криминална служба е задържала терористите около Тил Майер. Това обаче не променя нищо в добрите отношения между МДС и ДС до закриването на МДС през 1990 г.

¹ Настоящият текст се базира основно на резултатите от проучванията на автора в рамките на дисертацията му на тема сътрудничеството на министерството на държ. сигурност с българската ДС и влиянието на КГБ. Тя ще излезе вероятно през 2014.

² Вж.: Baev Jordan/Grozev, Konstantin: Bulgarien, in: Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944-1991, hrsg.: Kaminski, Lukas/Persak, Krzysztof/Gieseke, Jens, Göttingen, 2009, S. 155.

³ Вж.: BStU, MfS AOP 4288/65, 19 Bde.; Вж.: Herbstritt, Georg: Die "Balkan"-Akte des Ministeriums für Staatssicherheit: Geheimdienstliche Maßnahmen gegen die ungarische Emigration in der Bundesrepublik, in: Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen, hg.: Roger Engelmann, Thomas Großbölting und Hermann Wentker, Göttingen, 2008, S. 327-346.

⁴ Вж.: Herbstritt, Georg: Menschenraub in Berlin. Die gemeinsamen Aktionen von Securitate und Stasi gegen die rumänische Emigration in den fünfziger Jahren, eine siebenbürgisch-sächsische Agentin als Schlüsselfigur und die unscharfen Erinnerungen des Securitate-Überläufers Ion Mihai Pacepa. In: Ebenda. 22 (2009), S. 7-32.

⁴ Kosovski, Radoslav: Hora i sãitija. Spomeni na političeskija emigrant, Sofia, 2004, S. 130-153.

⁵ Относно феномена на масовия туризъм във Федералната република и ГДР виж. einführend: Spode, Hasso: Goldstrand und Teutonengrill. Kultur- und Sozialgeschichte des Tourismus in Deutschland. 1945 bis 1989, Berlin, 1996; ders.: Wie die Deutschen „Reiseweltmeister“ wurden. Eine Einführung in die Tourismusgeschichte, Berlin, 2003.

⁶ Тъй като в рамките на поредицата „Текстове за комунизма в България“ на фондация „Конрад Аденаур“ е посветена отделна брошура на темата „Бегълци от ГДР, тук тази тема се третира само в резюме.

⁷ Вж.: Tantzsch, Monika: Die verlängerte Mauer. Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von "Republikflucht", Berlin, 1998.

⁸ Вж. Стенограмата на Народното събрание от 21.2.1992, стр. 1142-1144. Цифрите се отнасят само за периода 1946-85, без 1969, 1973 и 1979.

⁹ Вж. в рамките на проучването студията от: Домниц, Кристиан, относно оперативните групи на М-во на държ. сигурност в соц. чужбина (<http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Forschung/Mitarbeiter/domnitz.html?nn=1752186>).

¹⁰ Вж.: Herbstritt, Georg: Menschenraub in Berlin. Die gemeinsamen Aktionen von Securitate und Stasi gegen die rumänische Emigration in den fünfziger Jahren, eine siebenbürgisch-sächsische Agentin als Schlüsselfigur und die unscharfen Erinnerungen des Securitate-Überläufers Ion Mihai Pacepa. In: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 22(2009), S. 7-32.

¹¹ Kosovski, Radoslav: Hora i sãitija. Spomeni na političeskija emigrant, Sofia, 2004, S. 130-153.

¹² AKRDOPBGDSRSBNA-M, F.1, op. 13 a.e. 17, Bl. 14-23.

¹³ Вж. относно работата на този отдел описанието на двама бивши офицери на този отдел, което би трябвало да се чете скептично: Bohnsack, Günter/Brehmer, Herbert: Auftrag Irreführung. Wie die Stasi Politik im Westen machte, Hamburg, 1992.

¹⁴ Тази разработка се придържа основно към проучванията на Христо Христов, който възоснова на пълномощно на засегнатия единствен е имал достъп на ориг.досие. Вж.: <http://www.desebg.com/2011-01-06-11-51-03/637-2012-03-06-18-07-26>.

¹⁵ М-во на държ.сигурност е поддържало за тази цел специален отдел (HA IX/11), който се е занимавал с проучванията на нацистките архиви. За тяхното пропагандно проучване или фалшификация е отговарял обаче отдел X на HV A .

¹⁶ Вж.: AKRDOPBGDSRSBNA- R, F. 9 op. 2 a.e. 540, Bl. 112f.; 120-122 und 175-181.

¹⁷ Вж. запазено копие на позива в: AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 2 a.e. 540, Bl. 120-122.

¹⁸ Вж и срвн. Напр.: Wunschik, Tobias: Die "Bewegung 2. Juni" und ihre Protektion durch den Staatssicherheitsdienst der DDR. In: Deutschland-Archiv (2007)6, S. 1014–1025; ders.: Magdeburg statt Mosambique, Köthen statt Kap Verden. Die RAF-Aussteiger in der DDR. In: Biesenbach, Klaus (Hg.): Zur Vorstellung des Terrors: Die RAF-Ausstellung. Bd. 2, Göttingen 2005, S. 236–240; ders.: "Abwehr" und Unterstützung des internationalen Terrorismus – Die Hauptabteilung XXII, in: Knabe, Hubertus (Hg.): West-Arbeit des MfS. – Das Zusammenspiel zwischen "Abwehr" und "Aufklärung". Berlin 1999, S. 263–273; ders.: Till Meyer. Biographisches Porträt. In: Backes, Uwe; Jesse, Eckhard (Hg.): Jahrbuch Extremismus und Demokratie, 10. Jahrgang. Baden-Baden 1998, S. 231–251; ders.: Das Ministerium für Staatssicherheit und der Terrorismus in Deutschland. In: Timmermann, Heiner (Hg.): Diktaturen in Europa im 20.

Jahrhundert – der Fall DDR. Berlin 1996, S. 289–302.

¹⁹ Вж напр.: BStU, MfS, HA XVIII 19469 und: BStU, MfS, HA XVIII 15239 Bd. 2.

²⁰ Вж. най-общо: Engberding, Rainer: Spionageziel Wirtschaft. Technologie zum Nulltarif, Düsseldorf, 1993; mit Vorsicht zu genießen sind die Ausführungen des ehemaligen Leiters der Abteilung Wissenschaft und Technik der HV A: Horst Müller u. a. (Hrsg.): Die Industriespionage in der DDR: Die wissenschaftlich-technische Aufklärung der DDR, Berlin, 2008.

²¹ AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 4 a.e. 597, Bl. 107f.

²² Документацията в М-во на държавна сигурност в 30 тома с различни документи. Siehe einleitend: BStU, MfS, HA II 32403, Bl. 150-164 und BStU, MfS, ZAIG Nr. 26231, Bl. 94-105.

²³ Вж.: AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 4 a.e. 664 und AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 4 a.e. 659.

²⁴ Срвн. Gieseke, Jens: Deutsche Demokratische Republik, in: Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944-1991, hg.: Kaminski, Lukas/Persak, Krzysztof/Gieseke, Jens, Göttingen, 2009, S. 199-264, hier: S. 213ff. und 241-243.

²⁵ AKRDOPBGDSRSBNA-M, F. 1, op. 12 a.e. 36, S. 116-146.

²⁶ AKRDOPBGDSRSBNA-M, F. 8 op. 2 a.e. 1102, S. 1 und 27.

²⁷ AKRDOPBGDSRSBNA-R, F 9 op. 2 a.e. 540, Bl. 180f.

²⁸ AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 2 a.e. 248, Bl. 40-79.

²⁹ AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 2 a.e. 248, Bl. 22-46.

³⁰ AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 4 a.e. 359, S. 1-137.

³¹ Вж. за сътрудници на М-во на ДС:

Gieseke, Jens:

Wer war wer im Ministerium für Staatssicherheit. Kurzbiographien des MfS-Leitungspersonals 1950 bis 1989, Berlin, 2012; und zu den Mitarbeitern der HV A im Speziellen: Müller-Enbergs, Helmut: Hauptverwaltung A. Aufgaben - Strukturen – Quellen, Berlin, 2011 (zur Abteilung X siehe: S. 170-179).

³² Вж. публикуваната през 2013/14 работа на Домниц за оперативните групи на М-во на ДС.

³³ Вж. за повече информация: Sacharov, Vladimir/Fillippovič, Dimitrij/Kubina, Michael: Tschekisten in Deutschland. Organisation, Aufgaben und Aspekte der Tätigkeiten des sowjetischen Sicherheitsapparates in der Sowjetisch Besetzten Zone (1945-1949), in: Wilke, Manfred (hg.): Anatomie der Parteizentrale. Die KPD/SED auf dem Weg zur Macht, Berlin, 1998, S. 293-335; Foitzik, Jan/Petrov, Nikita: Die sowjetischen Geheimdienste in der SBZ/DDR 1945-1953, Berlin-New York, 2009; Petrov, Nikita: Die sowjetischen Geheimdienstmitarbeiter in Deutschland. Der leitende Personalbestand der Staatssicherheitsorgane der UdSSR in der Sowjetischen Besatzungszone und der DDR 1945-1954. Biographisches Nachschlagewerk, Berlin, 2010.

³⁴ Срвн.: Kostka, Bernd von/Kellerhoff, Sven Felix: Hauptstadt der Spione: Geheimdienste in Berlin im Kalten Krieg, Berlin, 2009 und: Flemming, Thomas: Berlin im Kalten Krieg. Der Kampf um die geteilte Stadt, Berlin, 2008.

³⁵ AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 2 a.e. 914, Bl. 26 und: AKRDOPBGDSRSBNA-R, F. 9 op. 3 a.e. 151, Bl. 255-260;

³⁶ Вж. напр.: AKRDOPBGDSRSBNA-M, literarno delo „zamāk“ VI L 974, Bd.1, Bl. 195.